

אסתר הרצוג. דלתיים סגורות לרווחה: אלימות שלטונית כלפי אמהות וילדים. פרדס הוצאה לאור. 2021. 255 עמודים

אימהות בשבי המדינה: אימהות לילדים חלוטים

חיים חזן*

הדור־משמעות הכפולה המוצפנת בניסוח כותרתו הפואטית של הספר המאוד פוליטי הזה מסגירה את מגמת פניו של הטקסט: להציף, לאתגר ולשנות את הסתירה המובנית הקיימת בחברה הישראלית הממוסדת בין האתוס המוצהר של טובת הילד, המעוגן בזכויותיו האזרחיות, ובין הפרקטיקות הנקוטות בידי המשטר וסוכניו, המכוונות לפגוע באופן הרסני ומתוכנן בזכויות האדם המוקנות של הילד לקשר שאין לו תחליף עם הוריו הביולוגיים. כך הפכים שירותי הרווחה לדלתיים סגורות בפני הצדקת הקיום שלהם עצמם, בפני מימוש המטרות שבשמן הם פועלים. מהתיאורים המצמררים בעניינותם ובישירותם של מה שנראה כהתנכלות ערלת לב של סוכני הבירוקרטיה – מפקידי רווחה ועובדים סוציאליים ועד פוליטיקאים, שופטים ונציגי ציבור למיניהם – עולה עדות אתנוגרפית לתופעה ששרירותיותה הרררה היא ההסבר היחיד לה, ולכן הולמים אותה הסימנים שהמחברת נתנת בה, סימנים למפגן דורסני של אלימות שלטונית.

זאת ועוד, כדרך של אתנוגרפיות שוחרות דיוק ודקדקנות משופע הספר בתיעוד בלתי אמצעי, לפרקים מכאיב בחודרנותו ובקריעת המסווה מעל פניה המתחסדות של "המערכת". כך ניצב הקורא משתאה לנוכח אטימותם, צביעותם וחלקת לשונם של אלה המופקדים על דיני נפשות, כאשר הם חוצצים גורלותיהם של הורים וילדים כמעט כלאחר יד. תיאורי המקרים שהספר מעלה כראייה לקביעות קשות אלו מפורטים ומדווחים בסדר כרונולוגי כאילו יבשושי, דמוי פרוטוקול. מעורבותה של הכותבת, ולעיתים קרובות אף התערבותה במהלכם, נוסכת בהם נופך של אמינות של אסמכתא אוטו־אתנוגרפית, עד כדי כך שתיאורם ופרשנותם כרוכים זה בזה ואינם ניתנים להפרדה.

לכך יש להוסיף כי ליבת התיאור – הווה אומר דרכי ההפקעה של ילדים מרשות הוריהם על ידי הרשויות, והעברה בכפייה של המשמורת עליהם לידי מסגרות חלופיות כגון אומנה או מוסדות – מגבירה מאוד את עוצמת תיבת התהודה הרגשית־חברתית של טיעוני המחקר, ומעוררת תהייה ביחס לעצם אנושיותם ומוסריותם של העושים במלאכת הניתוק וההפרדה של קריעת ילדים מזרועות הוריהם. תחושה זו מתחזקת עם ההכרה שאין מדובר ביחס שלטוני בררני ביחס לאוכלוסיות מרקעים סוציו־אקונומיים ותרבותיים שונים, אלא בזיהוי הורים – ובעיקר אימהות – כלוקות בהיעדר "מסוגלות הורית", מושג מתייג שהוראתו עמומה ולכן שרירותית, אך השלכותיו הרות גורל כמעט כמחלה חשוכת מרפא. הרצוג מציבה במרכז מחקרה שתי נשים, האחת ממוצא אנגלוסקסי והשנייה ממוצא מזרחי,

* פרופ' חיים חזן, החוג לסוציולוגיה ואתנופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

ומראה כיצד ההחלטות על השמת ילדיהן במסגרת טיפולית אחרת חלקו דינמיקה דומה של התעלמות מטענות הנגד שלהן, התנהלות קפקאית מוטה ודטרמיניסטית והשתקה שיטתית ובוטה של קולותיהן ונציגיהן, כל אלה במסווה דיון מסודר והוגנות משפטית למראית עין. ההדים התקשורתיים שליוו את מאבקן של האימהות לא היו אלא אישור וציבורי למהלכים המשפטיים. גם הפוליטיקאיות שנגעו בעניין לא טמנו ידן בצלחת, ועל אף העובדה שבמרכז הפרשות עמדו נשים מוחלשות, בדרך כלל הן מצעו מהן את תמיכתן. ראשונה לאותן מנהיגות הייתה שלי יחימוביץ. נבדלת מאלה הייתה חברת הכנסת מרינה סולודקין, שהתגייסה ופעלה נמרצות להגנת עניינן של האימהות. לשון אחר, הרצוג מציגה תמונה כמעט אחידה של שדרות השררה בחברה הישראלית כשותפות פעילות ועקביות בגיבוי השלטון בעמדתו הניצחת להעדיף את החסות החברתית, גם אם אינה ביולוגית, על פני החסות ההורית הטבעית. האימהות נחשבות בלתי כשירות לגדל באופן סביר את פרי בטנן, ובמקרה הטוב הן נתפסות כאובייקטים טיפוליים טעוני גמילה מהתמכרות פיזית ומטפורית לכשל אימהי נרכש, כזה שמקומו לא יכירנו בחברה פרו-נטליסטית כחברה היהודית בישראל (דונת, 2017).

הצידוק הלא מפורש, אך העולה בבירור מרוחו ותוכנו של הספר, להעברה כה אלימה של הילד מחזקה הורית לריבונות מדינתית נעוץ במקומו המיוחד של הילד בתרבות היהודית-ישראלית, התולה בילד את עילת הקיום הלאומי ורואה בו ערובה להמשכיות – גם במחיר הקרבתו בשם מה שמכונה "טובת הילד", על המשמעויות האולטימטיביות של המושג הזה כתכלית בפני עצמה ועל נגזרותיו המשפטיות. מעמד אקסיומטי זה מניח כי לשיקולי החברה, המוצאים אל הפועל בידי המנגנונים הביורוקרטיים, יש קדימות "טבעית" על פני הקשר והמחויבות הטבעיים המובנים בזיקות הדם השארותיות. הדוגמה המובהקת ביותר לסוג זה של העדפה חברתית היא כמובן חובת השירות הצבאי, שעל אף הירידה בשיעורי ההתגייסות היא עדיין נחשבת להרשאה ללא עוררין, אך עם סייגים ידועים, לאפשר למדינה לעקור את הילד מבית גידולו בקרב קבוצת השארות שבה היה נטוע, לעצב מחדש את זהותו ואף להעמידו בסכנת מוות.

דמות הילד הקדוש, המקודש והמוקדש כליבת החיים וכקורבן על מזבחם באה לידי ביטוי ביחס הדו-ערכי למקומו בהוויה הישראלית, שמחד גיסא היא מעודדת ילודה ופיריון כמעט ללא הגבלה ומאידך גיסא היא מקפידה לפקח על הולדת ילודים ראויים ומתירה כמעט ללא גבול את הפלת ה"נשורת" הגנטית מביניהם (Hashiloni-Dolev, 2007). ולא זו בלבד, אלא שמשעה שילד נחשד כמועד להיות נפל ונטל חברתי, גם לאחר בואו לעולם, המדינה רואה כחובתה לייעדו באמצעות שירותי הרווחה לחיים של סיכוי מרבי להיטמע בה ולהקטין את הסיכון שיידחה ממנה. כך מומרת טובת הילד בטובת המדינה, ולשם כך מוקרבים ההורים הכושלים-כביכול, בעיקר האימהות; הן נתפסות כלא רלוונטיות ואף כמסוכנות לגידולו של הילד ולגורלו. מכאן שאימהות שמסומנות כלא כשירות להורות אף אינן כשירות תרבותית.

נחישותה ונוקשותה של המדינה בניהול הממושטר של הליך ההפרדה וההשמה אינן מניחות מקום למשא ומתן ולהתדיינות עניינית על עצם הניתוק ועל נסיבותיו. כל הסוכנים המעורבים בהפקעת המשמורת ההורית ובחילוטו של הילד נדרשים לפעולה כפולה ומשלימה: העתקת זהותו תלוית הביולוגיה של הילד לזהות תלוית חברה, והרחקתה של

האם מחייו בד בבד עם תיוגה והדרתה מתרבות שבה שולט המטרייליני כמכונן חוקי ואתי של שיוך והכלה. מאבקן הנואש של אימהות להתנגד לגור הדין של מוות חברתי שהושת עליהן הוא אפוא בבחינת ניסיון מועד לכישלון להסרת אות קין מעל מצחן, אות בל יימחה של נידוי.

עוצמתו התרבותית של מדד הייחוס הביולוגי כמקדם זהות מרכזי ניכרת בפניותיהם של מאומצים המגיעים לגיל 18 לרשויות הרווחה ומבקשים לפתוח את תיקי האימוץ שלהם כדי לחשוף את שורשיהם הביולוגיים גם במחיר אפשרי של ניכור, מפח נפש ומבוכה. קרבת הדם כמקור לזהות היא אמנם אבן השתייה של האתנוקרטיה היהודית בישראל, ועל כן שלילת הזיקה הביולוגית בכוח הזרוע הבירוקרטית היא מעשה של שנמוך מעמד תרבותי תמורת שדרוג מיצב חברתי, החלפת הון סימבולי לא מניב בהון חברתי פורה. דא עקא, מחקרה של הרצוג מפזר את האשליה הממסדית הזאת. הוא עוקב אחר קורותיהם של כמה מהילדים הללו ומגולל מסכת של הידרדרות מדחי אל דחי שבמהלכה פקידי השלטון נטולי הפנים ממשיכים לעשות בהם שמות. המשילות הבירוקרטית חוברת לכוחות הביופוליטיים של הפרופסיות במפגש מצמית ההופך את קורבנותיו, שאיבדו את הצדקת קיומם הביולוגית וגם את חייהם כבני תרבות, לגופים שורדים שמקומם הוא כמקומן של אימותיהם המודחות חברתית דווקא מכוח היותן אימהות טבעיות, אך לא "טבעיות" במובן הנורמטיבי-מייתי של המושג.

לכאורה היה אפשר לצפות מספר העוסק בהתעמרות באימהות להיצמד לפרדיגמת פרשנות מגדרית, ולהתרכז בדפוסי האפליה הכוחנית כלפי נשים שנמצאות בסיכון כפול – מגדרי ומעמדי. אך אף שמוקדש בספר מקום למגדר, הרצוג בוחרת להטות את מסלולו של הטיעון המרכזי אל יחסה של המדינה לנתינותיה – גם כאשר יחס מעוול זה הוא מעשה ידיהן (ובמקרים רבים אף יוזמתן) של נשים אחרות, החל בעובדות סוציאליות, עבור בשופטות וכלה בעסקניות ובפוליטיקאיות המצויות בלב המערכת השלטונית ובמסדרונות הכוח של קבלת ההחלטות. גישה זו של הרצוג מערטלת את הדיון בנשים מוחלשות ממעטה השיח המגדרי הבינרי המקובל, והופכת אותו לעיון בתשתיות מבני הכוח של יחסי הגומלין בין טבע לתרבות ובהשפעתם על סדרי שלטון ומעשי יומיום המתבטאים בעימותים, אלימים לפרקים, בין הטוענות לחזקה ביולוגית ובין הפועלים בשם הרשות והסמכות החברתיים כדי לנשלה מהן ולבטלה.

ביטול מעין זה, שהוא שרירותי מעיקרו, דורש צעדים חסרי פשרות, חד-משמעיים ובלתי הפיכים. רק המדינה המופקדת על שימוש חוקי באלימות בנויה לאבחת חרב כזאת הגודעת אם מילדה. בהיעדר רישיון שוויוני להורות, האימהות המועדות להחרמת יוצא חלציהן לטובת המדינה מוצבות מלכתחילה בשולי הסדר החברתי הרצוי והמקובל, ובשל מקומן הרעוע ליד קרנות המזבח של המוכל והמוסכם נתלה מעמדן על בלימה. המדינה שאינה חפצה ביקרן אינה קורצת להן (Kravel-Tovi, 2017), אינה משחקת איתן ב"נדמה לי" ואינה מעמידה פנים של העמדה במבחן נאמנות ואמינות. וכמו בטרגדיה יוונית, מי שנחשבות לפורעות בכוח של משטר הצידוק ההורי-האלוהי של כישורים וקשרים הן שמבצעות בפועל, ושלא מדעת, היבריס שאין עליו כפרה, ועל כן אף תכלה אליהן הרעה, וזעם אלי המשפחה שצויהם הופרו יופנה כלפיהן ללא רחם.

מקורות

- דונת, אורנה. (2017). *בכיה לדורות: חרטה על אמהות ידיעות ספרים*.
- Hashiloni-Dolev, Yael. (2007). *A life (un)worthy of living: Reproductive genetics in Israel and Germany*. Springer Netherlands.
- Kravel-Tovi, Michal. (2017). *When the state winks: The performance of Jewish conversion in Israel*. Columbia University Press.

בין פיקוח לתמיכה: על מקומם של עובדות ועובדים סוציאליים בין המדינה ובין משפחות במצבי עוני והדרה

ליאור בירגר*

הספר דלתיים סגורות לרווחה עוסק בהתערבות המדינה בחייהן של אימהות בכלל ושל אימהות החיות בעוני ובהדרה חברתית בפרט. הספר מציג נקודת מבט ביקורתית ופמיניסטית ושוטח הסברים פוליטיים, מעמדיים ומגדריים למה שהוא מכנה היד המכוונת שמאחורי מדיניות ההשמה החוץ-ביתית. מדיניות זו כוללת השמת ילדים ובני נוער, ששירותי הרווחה מגדירים אותם כמי שנמצאים במצבי סיכון, במסגרת של אומנה או פנימייה. הספר מצביע על קשרים גלויים וסמויים בין מערכות המדינה השונות, ובראשן רשויות הרווחה והמשפט, אולם עיקר הביקורת בו מופנית כלפי משרד הרווחה וכלפי עובדות ועובדים סוציאליים, אשר לדברי הספר הם מבקשים לשמר את כוחם באמצעות דיכוי נשים מהשוליים החברתיים-כלכליים.

הספר מתבסס על מחקרה ועבודתה הציבורית הענפה של אסתר הרצוג, הנפרשים לאורך כשלושה עשורים, ומסתמך על אינספור תיאורי מקרה, מכתבים, פרוטוקולים של דיונים בכנסת ובבתי משפט, כתבות עיתונות וכן מחקרים אקדמיים. הוא נחלק לשלושה פרקים. השניים הראשונים שוטחים את ההסברים לתופעה ואת ביטוייה בפועל, ומשלבם בין תיאורי מקרה להסברים תיאורטיים. פרקים אלו מציגים מכתבים באורך מלא ומביאים הפניות החוזרות על עצמן – אלה עלולים להעמיס מידע על הקורא. כמו כן, חסר ניתוח של המצב כיום: מרבית המאורעות והמחקרים המוזכרים בספר התרחשו בשנות התשעים. בפרק השלישי מובא תיאור נרטיבי בגוף ראשון מתוך יומנה של בתיה סעדה ז"ל, אם חד-הורית שבנה הוצא מחזקתה. הספר מציג כי מלחמתה של המערכת באם הוא ניסיון נקם בתגובה לפרסום שלילי בתקשורת, שאליו פנתה האם בצר לה. תיאור זיכרונותיה, המוצג ללא עריכה, מגולל סיפור כמעט בלתי נתפס על אי-צדק, שחיתות ואלימות שמופעלת כלפי אזרחית מצד אנשים בעמדות ציבור.

נקודת מבט חשובה הנעדרת מן הספר, ועליה אבקש להרחיב, היא זו של העובדות והעובדים הסוציאליים במערכות הגנת הילד, המיישמים בפועל את מדיניות הרווחה. זוהי כנראה בחירה מודעת, שכן הספר מבקש להשמיע את קולן של האימהות שסבלו מדיכוי ולא את קולם של מי שנתפסים כאחראים לדיכוי זה. אולם מכיוון שהעובדים הסוציאליים משמשים כמתווכים בין המדינה למשפחה, הדיון בנושא נותר חלקי ללא נקודת מבט ומיקומה בהקשר של המדיניות הישראלית. העובדים הסוציאליים במערכת הרווחה מתוארים בספר בהכללה ככוחניים (עמ' 17) וכמי שמשתמשים בשיח פרופסיונלי, הכולל מונחים כמו "מסוגלות הורית", כדי להפקיע ילדים מחזקתן של נשים במצבי שוליות מתוך רצון לשמור על הסטטוס המקצועי שלהם (עמ' 48). המחברת מציינת כי היא מתקשה

* ליאור בירגר, פוסט-דוקטורנטית בבית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל אביב

למצוא הסבר לפער שבין מחויבותם של אנשי ונשות טיפול לערכים כמו צדק ובין הכוח שהם מפעילים כלפי אנשים במצוקה (ראו למשל עמ' 17, 73). אני מציעה להתבונן בשתי רמות בעבודתם – זו המבנית וזו האישית – וכן בהתפתחויות שחלו בתחום מאז התרחשו המאורעות המתוארים בספר, שיוכלו לתרום להבנת הפער הזה.

ראשית, היחסים בישראל בין עובדים סוציאליים ללקוחותיהם מתעצבים על רקע מדיניות חברתית ניאור-ליברלית, הפרטת מערכת הרווחה וצמצום תקציבי. על רקע השיח הניאור-ליברלי השולט במערכת הרווחה הציבורית, המאופיין בהסתמכות על תפיסה של "מומחיות", מתעצמים ומתוגמלים לא פעם יחסים פטרנליסטיים בין "מסייע" ל"נתמך" (תימור-שלוין, 2020). לכך יש להוסיף את תנאי העסקתם של העובדים הסוציאליים, המחסור בכוח האדם, שחיקת השכר ועומס התיקים המוטל על כל עובדת. הספר מתייחס לטיעונים אלו בביטול, אולם תהליכים שתפניים ודמוקרטיים מצריכים לא רק מצפן מוסרי אלא גם זמן ופניות.

תפיסה הדוגלת בצמצום יחסי הכוח בין העובד ובין הפונים לשירותיו משויכת לעבודה הסוציאלית הביקורתית שהתפתחה בשנות התשעים. הגישה רואה במצבי דיכוי תולדה של תהליכים חברתיים, ומבקרת את הסתמכות היתר על תפיסת הידע ה"אובייקטיבי" (ראו למשל קרומר-נבו ואחרים, 2020). כך, הבנת הכוח שמפעילים עובדים סוציאליים תכלול התבוננות אל מעבר לטיעונים אישיים ("הם מרוויחים מכך, הם מתנשאים"), אל ניתוח המציאות החברתית-פוליטית. בישראל התפתחו בעשור האחרון גישות ביקורתיות גם בתחום רווחת הילד. אחת מהן היא הגישה מודעת ההקשר, המציעה לראות מושגים כמו סיכון וטובת הילד כנטועים בהקשרים חברתיים-תרבותיים-פוליטיים רחבים – כפי שמתבטא למשל בפערים באופן שבו קהילות וקבוצות מיעוט שונות בישראל תופסות את גורמי הסיכון לילדים (רואר-סטריאר ונדן, 2021). גישה נוספת היא עבודה סוציאלית מודעת עוני (קרומר-נבו, 2015), הרואה בעוני הפרה של זכויות אדם וקוראת לעובדים סוציאליים לכונן יחסים בלתי היררכיים ולהתייבב לצד משפחות בעוני, כולל בתחום הגנת הילד.

ברמה האישית, העבודה הסוציאלית הביקורתית דוגלת ברפלקציה ביקורתית, דהיינו בהתבוננות מעמיקה בהנחות היסוד, בהטיות ובסטריאוטיפים של העובד ובחיבור בינם ובין מבני כוח חברתיים. גם מחברת הספר עורכת רפלקציה עצמית ובוחנת את התנסותה כיועצת וכפקידה במוסדות חברתיים. היא כותבת: "המעורבות האישית שלי זימנה לי חוויות ונקודות ראות [...] בהתייחס להשחתה הכרוכה בכוח ושליטה [...] ובהשפעת הכוח של הארגון השואב את הפרט לתוכו" (עמ' 72). רפלקציה זו אמנם מופיעה רק פעם אחת לאורך הספר, אולם ראוי להתעכב עליה מכיוון שהיא משקפת הכרה בקושי ליישם עקרונות שוויון והדדיות ביחסים שבין מסייעת לנתמכת במסגרת ארגונית היררכית המתווה תפקידים מוגדרים: האחת היא בעלת הידע, והאחרת היא מי שפונה אליה כדי להסתייע בה. התבוננות פנימה, אל המניעים המובילים את העובדת לפעול מתוך עמדה של כוח, מצריכה לא רק זמינות פיזית ונפשית של העובדת אלא גם תמיכה מוסדית בדמות הדרכה וליווי, ואלה נעדרים לא פעם משירותי הרווחה. קושי נוסף הוא החרדה המתעוררת בקרב העובדות כשהן נתקלות במצבים שלתפיסתן הם מצבי סיכון לילדים; חרדה זו מעוררת לא פעם רצון "להכחיד" את הסיכון. מתוך תחושת האחריות עלולה העובדת לייצר קשר בעל אופי מפקח ולמנוע אפשרות לתקשורת "בגובה העיניים" עם ההורה (סער-הימן, 2020).

כך, בלי להמעיט באחריותן של עובדות סוציאליות, ההכרה בהקשרים המבניים והרגשיים המעצבים את התערבותן בקרב משפחות וילדים מוסיפה מורכבות לתמונה החד-ממדית המצטיירת בספר.

לסיכום, ספר זה מתאר את הכוח המופעל כלפי אימהות במקרים של הוצאת ילדים מבתיים וממחיש את הסיכון שבהסתמכות בלעדית על מושגים מקצועיים שמייצרים פתולוגיה. הוא כתוב בשפה נגישה וידידותית ומצליח להעביר את המסר בבהירות לקורא. מקריאתו יוכלו להיתרם העוסקים בממשק שבין המדינה, המשפחות (בעיקר אימהות) והילדים – סטודנטים, חוקרות, נשות שטח ופעילים חברתיים. עם זאת, בהיעדר ניתוח של נקודות מבט נוספות כמו זו של העובדים הסוציאליים, התיקון הנדרש של העוולות במערכת הרווחה עלול להישאר מוגבל.

מקורות

סער-הימן, יובל. (2020). עבודה סוציאלית מודעת-עוני במערכת הגנת הילד: לתרגם מתחים לפרקטיקה. בתוך מיכל קרומר-נבו, רוני סטריאר ועידית וייס-גל (עורכים), ביקורת בפעולה: פרקטיקות ביקורתיות בשדה החברתי בישראל (עמ' 69-104). רסלינג.

קרומר-נבו, מיכל. (2015). עבודה סוציאלית מודעת-עוני: פרדיגמה חדשה לפרקטיקה עם משפחות בעוני. *חברה ורווחה, לה(3)*, 301-321.

קרומר-נבו, מיכל, רוני סטריאר ועידית וייס-גל. (2020). ביקורת בפעולה: פרקטיקות ביקורתיות בשדה החברתי בישראל. רסלינג.

רואר-סטריאר, דורית, ויוחאי נדן. (2021). ילדים בסיכון: בחינת מיתוסים לאור גישה מודעת-הקשר. *בטחון סוציאלי* 115, 19-39.

תימור-שליוין, שחר. (2020). מרחב מבוקר: פרקטיקות ביקורתיות במחלקות לשירותים חברתיים. בתוך מיכל קרומר-נבו, רוני סטריאר ועידית וייס-גל (עורכים), ביקורת בפעולה: פרקטיקות ביקורתיות בשדה החברתי בישראל (עמ' 149-194). רסלינג.

בגרון ניחר

מיכל קרומר־נבו*

אתחיל בגילוי נאות. הספר דלתיים סגורות לרווחה: אלימות שלטונית כלפי אמהות וילדים הוא כתב אשמה חמור כנגד מערכת הרווחה ומערכות נלוות המטפלות בהוצאת ילדים מחזקת הוריהם. בשש השנים האחרונות אני משמשת כיועצת בכירה למשרד הרווחה בטיפול במשפחות בעוני, ובין היתר אני מעורבת בהכנסת מודלים חדשניים של טיפול למשפחות שבהן הילדים מצויים בסיכון להזנחה או להתעללות, ומתוך כך אף בסיכון להיות מוצאים מחזקת הוריהם. התוכניות שאני מלווה התפתחו מתוך חוסר נחת בקרב אנשי מקצוע במשרד הרווחה ביחס לטיפול המסורתי במשפחות כאלה, ואני מזהה בחוסר הנחת הזה הזדמנות לשינוי נדרש. בשל עיסוקי בתחום הן כאקדמאית הן כמי שמבקשת לחולל שינוי מבפנים במערכות השלטון, קראתי את ספרה של הרצוג בעניין רב. טיפול המדינה בילדים שיש לגביהם חשש להזנחה או התעללות הוא נושא נפיץ, שמעורר רגשות ומאבקי כוח עזים. כאשר רשויות הרווחה נמנעות מהתערבות, הדבר יכול להוביל להמשך ההזנחה או ההתעללות ולפגיעה איומה, שפעמים רבות אינה ניתנת לתיקון, בגופם ובנפשם של ילדים. במקרים אלו רשויות הרווחה מואשמות בהזנחת הילדים. מדיניות הטיפול בילדים בסיכון באנגליה, למשל, התפתחה בין היתר בתגובה למקרי מוות של תינוקות או ילדים צעירים כתוצאה מהתעללות או מהזנחה. סיפורים כאלה, שזכו לכיסוי תקשורתי נרחב, הזינו את הדמיון הציבורי בתיאורים של ההורים כדמויות מפלצתיות ולא אנושיות והתייחסו לרשויות הרווחה כאל גופים מקצועיים אימפוטנטיים וכושלים. מנגד, התערבות מוגזמת של רשויות הרווחה עלולה להוביל לפגיעה חמורה בפרטיות המשפחה, לתחושה של פחד ונרדפות בקרב בני המשפחה ולאיום של ממש על הקשרים המשפחתיים, עד כדי ניתוקם. במקרים כאלה אנשי המקצוע מתוארים כלא אנושיים וההתערבות המדינתית נתפסת כהתעללות, כאלימות שלטונית כלפי הורים (אימהות, לרוב) וילדים. הכוח העצום הנתון בידי עובדות סוציאליות ושופטים בנושאים של הגנה על ילדים, העומד במרכזו של ספר זה, יכול להביא לעוולות קשים, וכאלה ללא ספק מתרחשים במערכות מן הסוג הזה. בשנים האחרונות מופנית ביקורת נוקבת בישראל ובעולם כלפי מערכות אלו (ראו למשל מאסס, 2010) ומתפתחות הצעות לרפורמות רדיקליות שלהן. רפורמות כאלה מבוססות על ההכרה בקשר בין הוצאה מהבית ובין עוני, ועל פיתוח פרקטיקות חברתיות שייצעו להורים לממש את רצונם להיות הורים טובים – בניגוד לפרקטיקות האינדיווידואליות שהיו נהוגות עד לאחרונה, שהיו מבוססות על האשמת ההורים או על חינוכם מחדש (Featherstone et al., 2018; Maguire-Jack & Katz, 2022). לצד ההצעות הללו לרפורמות התפרסמה לאחרונה בכתב עת רב השפעה קריאה לחסל (to abolish) לגמרי את העבודה הסוציאלית (Maylea, 2021). בקריאה ביקורתית זו טוען כריס מיילי כי חיסול העבודה הסוציאלית יוביל למצב

* פרופ' מיכל קרומר־נבו, המחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

שבו אנשי המקצוע העוסקים בפיקוח יעשו זאת בידיעה ברורה שזו מלאכתם, בלי להתהדר ברטוריקה ריקה של טיפול, שינוי חברתי או עבודה המקדמת זכויות, ואילו מי שעוסק בעבודה רדיקלית יהיה חופשי מכבלי המקצועיות. אפשר לומר ש"דלתיים סגורות לרווחה" הוא טקסט שמסביר מדוע המערכות להגנה על ילדים, וספציפית בהקשר זה מערכות הרווחה, דינן להיעלם מהעולם.

אסתר הרצוג היא עובדת סוציאלית בהכשרתה, שעבדה כשלוש שנים בתחום של פיתוח מקצועי והמשיכה את הקריירה האקדמית שלה כאנתרופולוגית חברתית. לאורך יותר משלושים שנה היא פועלת כאקטיביסטית פמיניסטית לקידום זכויות נשים, ובמסגרת עשייה זו היא פועלת למען זכויותיהן של אימהות שילדיהן הוצאו מחזקתן. הספר כולל הקדמה קצרה בת ארבעה עמודים ולאחריה שלושה פרקים ארוכים, שכל אחד מהם מוקדש לדמות אחרת שהכתבת ליוותה לאורך שנים. הפרק הראשון מספר את סיפורה של קרן, אישה שהרצוג ליוותה בשנות התשעים במאבקה נגד טיפול רשויות הרווחה בתלונה שהגישה נגד הגרוש שלה על כך שפגע מינית בביתם – טיפול שבסופו המשמורת על הפעוטה עברה דווקא לאב. הפרק השני מספר את סיפורה של מרינה סולודקין, שהייתה חברת כנסת בשנים 1996-2013 ותמכה בפעילותה של שדולה לשינוי מדיניות הרווחה בנושא ההשמה החוץ-ביתית. הרצוג שימשה כיועצת (ללא שכר) של חברת הכנסת, והיא מתארת אותה כמי שנאבקת מאבק הרואי בתוך הכנסת עצמה למען ההורים ונגד ניסיונות שעשו שר הרווחה וחברי כנסת אחרים להשתיקה. הפרק השלישי מספר את סיפורה של בתיה סעדה, אם חד-הורית, שנאבקה נגד מחלקת הרווחה והחינוך ביישוב שבו התגוררה כשזו פעלה להוציא את בנה עידן בן ה-11 לפנימייה. הרצוג ליוותה את בתיה ארבע שנים, ובשלב מסוים אף קיבלה את אישור בית המשפט להפוך למשפחה אומנת לעידן והוא היה חלק ממשפחתה במשך שנים אחדות.

הספר כתוב בגרון נחר. הוא משמיע את קולן של האימהות ואת קולה של אקטיביסטית שזועקת את זעקת המוחלשות שאיש אינו רוצה לשמוע. שתי האימהות – קרן ובתיה – מצויות בשולי החברה, והרצוג היא מקור תמיכה מרכזי עבורן וערוץ יחיד לכוח פוליטי כלשהו: קרן היא עולה חדשה ללא כל משפחה בישראל, והיא מצויה בעמדת נחיתות מוחלטת מול בן זוגה לשעבר, יליד הארץ; ולבתיה יש ליקוי ראייה שמקשה מאוד על תפקודה והיא מגדלת לבדה את בנה שמשמש לה משען. גם מרינה סולודקין, למרות היותה חברת כנסת, מתוארת כעולה חדשה, שהזרות שלה, הטעויות שלה בעברית והיותה אישה משמשים את מתנגדיה בניסיונותיהם להגחיק אותה ולבטל את דבריה.

התיאורים מפורטים מאוד, ועם זאת ניתוח המקרים הוא חד-ממדי. הוצאת הילדים מחזקת המשפחה, או כפי שהרצוג מכנה זאת – "סחר בתינוקות וילדים על ידי המדינה", מתוארת כתוצר בלבדי של אינטרסים אישיים וארגוניים צרים של עובדות סוציאליות ושל אנשי מערכת המשפט. האינטרס הארגוני המרכזי שהרצוג מתייחסת אליו הוא האינטרס של המדינה ל"סחר בין-מעמדי", כלומר העברת ילדים ממשפחות שחיות בעוני למשפחות מבוססות. זוהי טענה בעייתית, מכיוון שהרוב המוחלט של הילדים המוצאים מבתיים בישראל (בניגוד למצב במדינות אחרות) שוהים בפנימיות ובמסגרות מוסדיות ואינם עוברים לאומנה או לאימוץ. גם בשני המקרים המתוארים בהרחבה בספר אין מדובר בסחר בין-מעמדי: במקרה האחד התינוקת עוברת מרשות אימה לרשות אביה, ואילו במקרה

השני הילד מוצא לפנימייה וממשיך בקשר עם אימו. לגבי האינטרסים האישיים העומדים מאחורי פעולותיהם של אנשי מקצוע, אלה מתוארים כאינטרסים צרים כל כך, שגם אם הם מתקיימים במציאות קשה להאמין שלא קם במערכת כולה אדם אחד שהתקומם נגד המעשה. כך טוענת הרצוג כי עורכת הדין של קרן העניקה לה ייצוג לא הולם בשל רצונה להתקדם במערכת ולזכות באהדתו של השופט, ואילו במקרה של בתיה התגלע סכסוך שכנים בין בתיה למורה שהצליחה לשכנע את שאר אנשי המקצוע – מורים, יועצות, עובדות סוציאליות ושופטים – לתמוך ברעיון של הוצאת עידן מהבית בשל מעמדה ביישוב. בשני הפרקים מתוארות נשות המקצוע, בעיקר עובדות סוציאליות המגובות בשופטים, חברי כנסת ושרים, כגוף אחד שנוהג באטימות, בשרירותיות, בגסות ובחוסר ישר. אולי כדי לשכנע את הקוראים באמינות העוולות והשרירותיות של אנשי המקצוע משלבת הרצוג לכל אורך הספר קטעים ארוכים מאוד של ציטוטים מתוך מסמכים – כתבות עיתונאיות, ראיונות, פרוטוקולים של דיונים, חוות דעת של אנשי מקצוע, מכתבים ושיחות. אולם גם הציטוטים הללו, דווקא משום שהם ארוכים כל כך, אינם מצליחים להציג בפני הקוראת נקודת מבט מנומקת, ולמעשה הם מותירים לקוראת את מלאכת הניתוח.

כדי לשכנע בביקורת חריפה כמו זו שהרצוג משמיעה, מן ההכרח להציג תמונה מורכבת של הדמויות ולבחון כיצד ההקשר החברתי מעצב את התנהגותם של פרטים. לטעמי אלה חסרים בספר. נדמה שהתיאור כולו מגויס לטובת הצגה שטוחה של "רעים" ו"טובים": אנשי המקצוע כולם הם "רעים" מוחלטים, ואילו האימהות הן ה"טובות" המוחלטות. אין כל התייחסות לאפשרות שבמקרים המתוארים בספר, או במקרים אחרים, יש לילדים או לאימהות קשיים כלשהם שמצריכים קבלת סיוע מקצועי. אין גם כל התייחסות לניסיונות של עובדות סוציאליות להעניק סיוע כזה לפני שהן פונות לעשות הכול כדי להוציא את הילדים מרשות האם. למעשה, הספר אינו מתמודד עם הבעיות המורכבות מאוד של אימהות (ואבות) שאינם מצליחים להעניק לילדיהם סביבה מגדלת טובה דיה, לרוב בשל עוני, הדרה וטראומות עבר.

את זאת בדיוק מבקשים לעשות המודלים העכשוויים של טיפול באימהות ובאבות שילדיהם מצויים בסיכון להזנחה או להתעללות: לטפל בקשיים שההורים מתמודדים איתם ושמקורם גם בהיסטוריה אישית ובטראומות עבר וגם בתנאים סביבתיים כמו עוני, הדרה חברתית ואפליה, כדי לאפשר לילדיהם לגדול בסביבה טובה דיה ולאפשר להורים לממש את הורותם באופן מיטיב. מודלים כאלה הוצעו באנגליה (Featherstone et al., 2018) ובישראל (סער-הימן, 2019, 2020; סער-הימן וקרומר-נבו, 2019; קרומר-נבו, 2022; Saar-Heiman & Gupta, 2020), ואף נבחנו במבט גלובלי (Maguire-Jack & Katz, 2022). האצבע המאשימה שהרצוג מפנה כלפי עובדות סוציאליות תומכת אולי בקריאה של מיילי (Maylea, 2021) לחסל את מקצוע העבודה הסוציאלית, אבל צעד כזה לא ימנע את המצבים האנושיים האימים שמתקיימים בינינו, שהתגובה הראויה להם היא מאמץ מרוכז לחיסול העוני וההדרה החברתית.

בפעולתה של מדינת הרווחה, ובפרט במערכות להגנה על ילדים שבהן אנשי מקצוע מחזיקים בכוח עצום, אין ספק שמתרחשים עוולות. אולם מול תמונת העולם המוצגת בספר קשה למצוא חרך קטן שיאפשר תקווה ושינוי. אם הספר מבקש לזעוק – הוא משיג את מטרותיו. אם הוא מבקש לשנות – יש עוד דרך לעשות.

מקורות

- מאסס, מילי. (2010). בשם טובת הילד: אובדן וסבל בהליכי האימוץ. רסלינג.
 סער־הימן, יובל. (2019). עבודה סוציאלית מודעת־עוני במערכת הגנת הילד: יחסים, כוח והקשר חברתי [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב].
 סער־הימן, יובל. (2020). עבודה סוציאלית מודעת־עוני במערכת הגנת הילד: לתרגם מתחים לפרקטיקה. בתוך מיכל קרומר־נבו, רוני סטריאר ועידית וייס־גל (עורכים), ביקורת בפעולה: פרקטיקות ביקורתיות בשדה החברתי בישראל (עמ' 69-104). רסלינג.
 סער־הימן, יובל, ומיכל קרומר־נבו. (2019). "יובל, תחליט אתה": חקר מקרה על קבלת החלטות בעבודה סוציאלית מודעת־עוני עם משפחות במשבר וילדים במצבי סיכון. חברה ורווחה, לט(1), 79-108.
 קרומר־נבו, מיכל. (2022). תקווה רדיקלית: פרקטיקה מודעת־עוני בעבודה סוציאלית. פרדס.
 Featherstone, Brid, Anna Gupta, Kate Morris, & Sue White. (2018). *Protecting children: A social model*. Policy Press.
 Maguire-Jack, Kathryn, & Carmit Katz (Eds.). (2022). *Neighborhoods, communities and child maltreatment: A global perspective*. Springer
 Maylea, Chris. (2021). The end of social work. *The British Journal of Social Work*, 51(2), 772-789.
 Saar-Heiman, Yuval, & Anna Gupta. (2020). The poverty-aware paradigm for child protection: A critical framework for policy and practice. *British Journal of Social Work*, 50(4), 1167-1184.